

МОТИЛЬ І.І., кандидат юридичних наук
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 340.1

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ ФУНКЦІЙ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розглядається становлення та розвиток функцій держави, а також надається їх авторське визначення.

Ключові слова: функція, функції держави, завдання держави, функції державної влади

В статье рассматривается становление и развитие функций государства, а также дается их авторское определение.

Ключевые слова: функция, функции государства, задачи государства, функции государственной власти

The analysis of becoming and development of functions of the state is examined in this article. The author gives definitions by those processes.

Keywords: function, functions of the state, a task of the state, function of the government

Поняття «функція» дуже різноманітне і навіть суперечливе. Воно, як і багато інших наукових понять у суспільствознавстві, не є власне юридичним чи політичним, а було запозичене з інших наук.

Філологія розглядає поняття «функція» (від лат. *functio*) як зовнішній прояв властивостей будь-якого об'єкта у певній системі відносин. У сучасній літературі його використовують у різних значеннях: як вираження залежності при взаємодії між двома перемінними величинами; як сукупність процесів, що відбуваються у межах певного об'єкта дослідження (функціонування органів юстиції, державних органів тощо); як бажаний результат певної соціальної дії, процесу, сукупність всіх очікуваних наслідків подій, процесів, явищ.

Стосовно різночитання поняття «функція держави» А.Б. Венгерів зауважує, що це властиво юридичній мові: вона запозичує чужі поняття і наповнює їх своїм значенням (іноді зрозумілим тільки фахівцям, насамперед юристам), при цьому значенням, яке часто втрачає зв'язок із первісним. Саме так трапилося із поняттям «функція»: коли воно увійшло в юридичний понятійний апарат, відбувся такий самий процес [1, с. 141]. Її можна використовувати й не в категоріальному значенні, наприклад: функція держави – «створити зрозумілі та справедливі правила гри». У цьому випадку поняття «функція держави» не має категоріального навантаження, а використовується як формулювання завдання, що його має виконувати українська держава на певному етапі свого розвитку.

Теорія держави та права для опису, пояснення, прогнозування діяльнійості сторони держави використовує поняття «функція держави». Як справедливо зауважує А.Б. Венгерів, «наукове пізнання держави будь-якого історичного типу обов'язково передбачає розгляд її функцій, які являють собою важливі якісні характеристики і орієнтири не тільки власне держави як особливої організації публічної влади, але й суспільства загалом» [1, с. 76]. У теорії держави та права функція держави означає напрям діяльності певного політико-правового інституту, зміст діяльності держави. Саме у такому сенсі ми й пропонуємо розглядати функції держави.

У юридичній літературі серед вчених немає єдності у поглядах на вчення про «функції держави». Розглянемо основні погляди науковців.

Найбільш поширеним серед вчених є погляд на функції держави як на такі напрями її діяльності, у яких виявляється сутність і соціальне призначення, цілі і завдання держави з управління суспільством у властивих їй формах і методах. У праці «Теорія функцій соціалістичної держави» Н.В. Черноголовкін вказує на таке: «Відомо, що окремі визначення функцій держави мають свої особливості та відмінності у окремих деталях. Але вони співпадають в головному – у розумінні функцій держави як основних напрямів у змісті її діяльності, що визначаються завданнями, які виражають класову сутність, основні напрямки (і сторони) діяльності держави щодо вирішення історичних завдань, поставлених перед нею на головних етапах її розвитку» [2, с. 7-8].

Протягом тривалого часу вчені-юристи інколи ототожнювали поняття «функція держави», «діяльність держави», «соціальне призначення держави» тощо. Але поняття «функція

держави», вважає Л.І. Загайнов, «має право на існування тільки у тому випадку, якщо буде мати тільки їй властивий смисл... функції держави як сторони і напряму її діяльності, є у той же час і сукупністю засобів вирішення завдань і досягнення цілей держави, практичного втілення в життя» [3, с. 34]. Тому, розкриваючи поняття «функція держави», потрібно відокремити цю категорію від суміжних понять та категорій.

Окремі автори ототожнюють поняття «напрями діяльності держави» і саму діяльність. Наприклад, Л.І. Каск у праці «Функції і структура держави» зазначав, що «різниця між функціями держави і її діяльністю у кращому разі може бути лише кількісною: функції – це хоч і основні (головні) напрями, але все ж таки тільки напрями діяльності держави. А якщо це так, то немає потреби вводити у науковий обіг новий термін, який не має якісного змісту» [4, с. 7]. Він вважає, що якщо «функція держави» – тільки напрям діяльності держави, то можна говорити лише про збереження чи зміну цих напрямів, але не про розвиток функцій держави, а тому, при такому підході, «більш правильно розглядати функції держави як елементи змісту її багатогранної діяльності» [4, с. 7]. Автор зауважує, що «під функцією держави потрібно розуміти її мету». Стосовно предмета дослідження автор звертає увагу на необхідності розрізняти такі різновиди категорій, як мета кінцева, проміжна і безпосередня. У такому розумінні автор ставить питання «Які ж із перелічених цілей можна розглядати як ціль держави в цілому, і отже, як його функції?». І доходить висновку, що «функціями держави можуть бути визнані тільки кінцеві цілі, які залишаються незмінними протягом існування державності, або ж протягом існування держави певного історичного типу» [4, с. 8-9]. Проте не можна погодитися із таким трактуванням поняття «функція держави», з намаганням ототожнити її з метою держави. Звичайно, функція держави поряд із її сутністю і службовою роллю також виражає і мету держави, але не тотожна їй. Ототожнення функції держави з її метою орієнтує на розгляд функцій держави у відриві від її функціонування, від серцевини змісту функції – цілеспрямованої діяльності держави.

Таким чином, при визначенні терміну «функція держави» як «основний напрям її діяльності» досліджуване поняття не втрачає самостійного значення, воно зближується із поняттям «діяльність держави», але не ототожнюється з ним. Це важливий нюанс у підході до визначення зазначеного поняття.

Проте його не можна вважати досконалим через такі причини:

– по-перше, при погляді на поняття «функція держави» тільки як на напрям її діяльності не маємо можливості стверджувати про їх здійснення, тому що не можна здійснювати «напрями діяльності». Можна здійснювати лише діяльність у межах певних напрямів;

– по-друге, при такому розумінні функцій держави не можна говорити про їх реалізацію чи нереалізацію ще й тому, що йдеться про напрями вже існуючої діяльності. У такому випадку слід погодитися із таким твердженням: якщо держава не здійснює діяльність у рамках певного напрямку, який є об'єктивно необхідним, виражає її сутність і соціальне призначення, то немає і відповідної функції держави. Отже, немає діяльності – немає і напряму діяльності;

– по-третє, визначення функції держави наголошує на тому, що це є основний (головний) напрям її діяльності. Ця ознака вказує на те, що не будь-який напрям діяльності держави може бути її функцією.

Незважаючи на розмаїтість існуючих точок зору щодо дефініції поняття «функція держави», більшість правників вважають, що у функціях держави виявляється її сенс і соціальне призначення, які розкривають її соціальну сутність, а також її цілі та завдання.

Радянські дослідники поняття функції безпосередньо пов'язують із класовою сутністю держави (буржуазної, пролетарської, «загальнонародної держави»). Так, А.Г. Волченков дає таке визначення функції держави: «Під функцією держави необхідно розуміти головний напрям її діяльності, що визначається її класовою сутністю, соціальним призначенням і основними завданнями на певних станах її розвитку» [5, с. 14-15]. Такої ж думки дотримується і Л.І. Каск: «функції держави – основні (головні) напрями (чи сторони) діяльності держави, в яких виражається її соціальне призначення та класова сутність» або ж «такі сторони змісту діяльності держави, без здійснення яких суспільство на класових етапах розвитку не може існувати як єдиний соціальний організм» [4, с. 8].

Український вчений В.Ф. Погорілко розглядає функції радянської соціалістичної загальнонародної держави як об'єктивно необхідні, основні, найбільш загальні і постійні напрями їх

діяльності, що спрямовані на вирішення завдань комуністичного будівництва і досягнення вищої мети радянського суспільства і держави – розбудови безкласового комуністичного суспільства [6, с. 14]. Такі визначення функції держави радянськими авторами повністю відповідають суті соціалістичної держави.

Дослідження функції держави, її сутності та змісту безпосередньо залежать від мети, поставленої перед державою, завдань, які є найбільш актуальними для неї на певному історичному етапі розвитку суспільства.

Мета діяльності держави – це виражена воля суспільства, спрямована на досягнення бажаних результатів, зумовлених рівнем розвитку суспільства. Вона уособлює собою прагнення досягти змін якісного і кількісного характеру відповідно до об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, його можливостей та потреб. Вища мета держави – це загальний стратегічний напрям її діяльності. На відміну від основних функцій, які є напрямками діяльності у певних сферах, вона являє собою єдиний загальнодержавний напрям діяльності на певному етапі розвитку суспільства і держави. Функції, завдання держави, як правило, підкоряються єдиній меті. Саме мета держави є визначальною і впливає на зміст функцій і завдань держави, породжує необхідну реалізацію відповідних функцій.

Мета і завдання держави відрізняються від її функцій тим, що перші за походженням мають переважно суб'єктивний характер, тобто визначаються внаслідок свідомої діяльності суспільства, у той час як функції держави складаються об'єктивно, хоч і розвиваються і вдосконалюються в результаті свідомого впливу на них.

Функції і завдання держави – явища тісно взаємопов'язані, але не рівнозначні. Функції держави не можна протиставляти завданням держави і не можна ототожнювати з ними. Завдання держави – це вузлові напрями діяльності держави зі здійснення конкретних функцій держави. Завдання за змістом, як правило, являють собою вужчі напрями діяльності держави порівняно з функціями. У межах здійснення окремих функцій вирішуються різні завдання.

У юридичній літературі існують різні погляди щодо розуміння співвідношення функцій і завдань держави, згідно з якими завдання: 1) зумовлюють існування функцій держави; 2) визначають їх зміст; 3) впливають на форми і методи їх реалізації.

Прихильники першого підходу зазначають, що завдання держави мають визначальне значення щодо її функцій і є їх найближчою безпосередньою передумовою. В них концентрується і відбивається вплив економіки, політики на розвиток функцій держави. У свою чергу, функції держави являють собою засіб реалізації виконання її завдань. Завдання держави втілюються в життя за допомогою здійснення функцій. Поза функціями держави її завдання залишаються невирішеними [4, с. 22].

Другий підхід до розв'язання проблеми взаємозв'язку завдань і функцій держави полягає у такому: не лише нові завдання ведуть до появи нових функцій, але й самі ці функції поряд з їх реалізацією у нових умовах можуть сприяти появі нових завдань. Отже, завдання і функції зумовлюють і взаємодоповнюють один одного. З цього можна дійти висновку, що окремі завдання держави нерівнозначні між собою, так само як і існує різний вплив завдань і функцій одне на одного [3, с. 67].

Прихильники третього підходу вважають, що держава на кожному етапі вирішує не одне, а кілька завдань, які органічно пов'язані між собою. Цим завданням відповідають окремі сукупності, або система функцій держави, які теж взаємопов'язані між собою. Поряд із тим кожна основна функція держави переважно пов'язана із окремим завданням чи групою завдань. Отже, можна зазначити, що кожна основна функція має своє завдання чи групу завдань [7, с. 77-78].

Таким чином, кожна основна функція держави забезпечує розв'язання окремих завдань держави, а всі основні функції держави разом забезпечують вирішення всіх головних завдань, поставлених перед державою. У цьому виявляється поглиблена інтеграція завдань і функцій держави, а також безпосередньо функцій між собою, що відображає ті процеси, які сьогодні відбуваються в нашій країні і на міжнародній арені.

Функції держави не можна змішувати не тільки із завданнями чи метою, а й із компетенцією. Компетенція (повноваження) – вираження юридичної форми діяльності держави. Вона являє собою «сукупність прав і обов'язків в галузі суспільної діяльності, які свідомо і доброві-

льно бере на себе держава, її органи та організації. Компетенцією є сукупність можливого і належного у досягненні мети і вирішенні завдань. Тому загалом «компетенція співпадає з функціями, але не тотожна їм». Вона є похідною від функцій і в остаточному підсумку «обумовлюється ними, хоч і зі свого боку активно впливає на них». На відміну від функцій, компетенція, як і мета та завдання держави, має суб'єктивний характер порівняно з функціями. Компетенція – це «межа, способи, форми і методи діяльності держави загалом і в окремих галузях на певному етапі розвитку суспільства і держави» [7, с. 14].

При вивченні функцій держави методологічно важливо не ототожнювати функції держави і функції державної влади. Функції державної влади можна визначити як «передбачені Конституцією та законами України напрямки або види здійснення влади». Звичайно, як впливає з цього визначення, функції держави і державної влади тісно пов'язані, оскільки призначенням державної влади є виконання функцій держави. Але, на жаль, часто на практиці державна влада має свої цілі, завдання, які нерідко видає за функції держави загалом. Тому щоб не допустити в Україні протистояння інтересів народу та інтересів влади, методологічно дуже важливо не змішувати функції держави і функції державної влади.

Також потрібно розрізняти «функції держави» і «сфери діяльності держави». Функції держави здійснюються у певних сферах діяльності держави, але функції держави – не просто «сфера її діяльності», а «напрямок діяльності», що виражає сутність держави. Сфера діяльності держави її сутності не виражає. Історично диференціювалося кілька сфер суспільної діяльності: економічна, політична, культурна, духовна, ідеологічна, які поділяються на внутрішні і зовнішні. Їм надається особлива роль у класифікації функцій держави. Але, як зазначав М.В. Черноголовкін, не слід абсолютизувати їх вплив на функції держави. У конкретній сфері може здійснюватись не одна, а декілька функцій держави. Водночас одна і та сама функція держави може виявляти себе у різних сферах державної діяльності [2, с. 157].

За своїм змістом функція держави – складне суспільне явище. Зокрема, зміст функції свідчить, що роблять, чим займаються, які питання вирішують органи держави на певному конкретно-історичному етапі її розвитку [1, с. 362]. Зміст завжди змінюється залежно від розвитку економіки, культури, зміни головних завдань держави. Особливо суттєвою є різниця у змісті функцій держав з різним політичним режимом. Крім того, зміст кожної функції не є незмінним: він постійно збагачується, розширюється та оновлюється, стає більш багатограним.

Функції держави перебувають у безпосередній залежності від її соціального призначення і мають відповідати цьому призначенню. У той же час, ці поняття і близькі між собою, проте вони не співпадають. Соціальне призначення держави визначає передусім її історична місія, що робить працю державних органів цілеспрямованою, дає їм загальну спрямованість. Відповідно в межах історично визначеного соціального змісту функції конкретизуються сутністю держави.

Вітчизняні вчені дають таку характеристику функціям сучасної держави: конкретна функція держави представляє собою єдність змісту, форм і методів здійснення державної влади у певній сфері діяльності держави; характеризується певною самостійністю, однорідністю, повторюваністю; це основні напрями її діяльності, в яких відображаються й конкретизуються завдання і мета держави, проявляється її сутність та зміст, а також соціальне призначення в соціально неоднорідному суспільстві; це – сукупність основних напрямів діяльності держави, в яких виражаються її сутність, соціальне призначення, а також цілі та завдання держави щодо управління суспільством. [8, с. 224].

Отже, у проаналізованих авторських підходах щодо визначення функцій соціальної, правової держави спільним є визнання таких її ознак: це – предметна діяльність держави у найважливіших сферах суспільного життя – економічній, політичній, соціальній, духовній, правохоронній, охороні природи; функція – це основний напрямок діяльності, без якого вона на цьому історичному етапі розвитку або ж протягом свого існування не зможе обійтись; функція виникає і розвивається під впливом класових, національних, загальнонародських та інших соціальних факторів; функція конкретизує мету, завдання та зміст діяльності держави на кожному історичному етапі її розвитку.

Враховуючи вищевикладене і використовуючи погляди на теорію функцій держави, при визначенні поняття «функція держави», на наш погляд, потрібно враховувати такі позиції: 1) філософське, загальнонаукове розуміння категорії «функція»; 2) встановлення сфер суспіль-

них відносин, на які спрямована діяльність держави; 3) вираження в функціях сутності держави і її соціальне призначення в суспільстві.

Зважаючи на науковий світогляд та комплексний підхід, можна сформулювати таке визначення функції демократичної соціальної правової держави: це цілеспрямовані основні напрями внутрішньої і зовнішньої діяльності держави, що виражають її сутність і соціальне призначення в суспільстві, зумовлені розв'язанням конкретних завдань щодо демократизації суспільного життя, верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина і мають законодавчу регламентацію.

У цьому визначенні функції правової держави висвітлено демократичний зміст, гуманістичну сутність, соціальну спрямованість діяльності держави.

Таким чином, ми переконалися, наскільки складною, багатогранною і різноманітною є діяльність соціальної правової держави, розглянувши характер напрямів цієї діяльності, розмаїтість сфер впливу. Крім того, слід визнати, що всі завдання держави взаємопов'язані, як і функції, що їх вирішують, при цьому жодну із існуючих класифікацій функцій держави не можна вважати завершеною і досконалою. Водночас кожна із них акцентує увагу на тому чи іншому аспекті діяльності держави, її проблемах, особливостях завдань, що стоять перед державою. Тому потрібно зосередитись на дослідженні вирішальних стратегічних завдань, що є першочерговими і визначають гуманістичну сутність, демократичний зміст соціальної держави на даному етапі її розвитку. Проаналізувавши існуючі класифікації та визначення внутрішніх функцій правової держави, ми зупинилися на дослідженні таких внутрішніх функцій: захист прав і свобод людини і громадянина; економічна функція; соціальна функція; функція сприяння розвитку культури та виховання; функція забезпечення законності і правопорядку; екологічна функція.

Зміст будь-якого явища не може існувати поза відповідною формою. Тому і функції держави здійснюються у певних формах і певними методами. Вплив держави на конкретні види і групи однорідних суспільних відносин здійснюється у відповідних правових і неправових формах.

Список використаної літератури:

1. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учеб. – 3-е изд. – М., 2000.
2. Черноголовкин Н.В. Теория функций социалистического государства. – М., 1970.
3. Загайнов Л.И. Экономические функции советского государства. – М., 1968.
4. Каск Л.И. Функции и структура государства. – Л., 1969.
5. Волченков А.Г. Роль культурно-воспитательной деятельности советского государства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1968.
6. Погорилко В.Ф. Функции советского общенародного государства. – К., 1986.
7. Права человека и современное государственно-правовое развитие / Отв. ред. Светланов А.Г. – М., 2007.
8. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. – К., 2000.

Надійшла до редакції 21.01.2011

САЙФУЛІНА Ю.В., кандидат юридичних наук,
(Відокремлений структурний підрозділ
«Навчально-консультаційний центр
Національного університету «Одеська юридична
академія» з юридичним коледжем у м. Чернівці»)

УДК 340.12

ПРАВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ РЕГУЛЯЦІЇ СПІЛКУВАННЯ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена розкриттю права як соціального інституту, що встановлює надійний порядок спільного життя, зорієнтований на ідею справедливості, а тому накладає на кожного такі обов'язки, які є значущими саме для нього.

Ключові слова: право, позитивне право, право як соціальна реальність, юридична матерія, юридичні інститути, право як закон, сукупність правових норм, зміст права, механізми дії права

